

Azerbaycan'daki Bilim ve Düşünce Hayatının Göstergesi Bir Eser
“FELSEFİ-BEDİİ FİKİR TARİXİNDE ŞEXSİYYET
KONSEPSİYASI”

Dr. Mahmut SARIKAYA*

Bağımsızlığına kavuşma sürecinde her bakımdan meydana gelen çöküş, bağımsızlığına kavuştuktan sonra ortaya çıkan savaş şartları, bunların katmerlendirdiği ekonomik zorluklar, tabii ki Azerbaycan'da sanat, bilim ve düşünce hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir. Bilim adamları maddî güçlükler yüzünden çalışma imkânını kaybetmiş, her kes geçim kaygısına düşmüş, yetişmiş insanların büyük bir çoğunluğu yurt dışına gitmeğe, oralarda hizmet etmeğe mecbur olmuşlardır. Bugün Türkiye'nin hemen hemen her üniversitesinde hizmet eden Azerbaycanlı yüzlerce sanatçı ve bilim adamı vardır. Bu durum yalnız Türkiye ile ilgili değil, Azerbaycanlı bilim adamları ve sanatçılar dünyanın bütün ülkelerine dağılmış durumdadırlar. Benim tanıdığım bir çok insan Amerika'da çalışmaktadır; bunların gurur veren başarılarına imza atmaları en büyük kazanç ve teselli kaynağı olacaktır. Bu olayın siyasî, iktisadî, sosyolojik ve kültürel boyutları geniş ve derin inceleme ve araştırmaların konusudur. Belki bu konuda yapılacak araştırmalar, Azerbaycan Türklerinin dünyaya açılmasının önemli bir yönünü de ortaya koyacaktır.

Durum böyle iken, Azerbaycan'da yayımlanan iki bilimsel eser elimize ulaştı. Bunlardan biri, “**Güney Azerbaycan**” (TAĞIYEVA 2000). Bu çok önemli eserle ilgili değerlendirmemizi bir başka yazıda sunacağız.

Bizi sevindiren ve heyecanlandıran diğer eser ise, Nigâr Carulla Gızı'nın muhteşem bilimsel çalışması: **Felsefi-Bedîi Fikir Tarixinde Şexsiyyet Konsepsiyası**.

* Erciyes Üniversitesi Türk Dili Öğretmeni.

Yazar bu eserinde, şahsiyet anlayışını felsefî ve bedîî boyutuyla ele almış, bunu da düşünce tarihinden süzüp çıkardığı tesbitler ve örnek tiplmelerle ortaya koymaya çalışmıştır.

Bizde, devrin hayat anlayışını aynı devrin edebî eserlerinden süzüp çıkararak büyük iktisatçı Prof. Dr. Sabri Ülgener, “Zihniyetler” diyebileceğimiz bir dizi çok değerli eser vermiştir. Özellikle “Çözülme Devri Zihniyeti” adlı eserinde, bir yazarın, şairin ya da düşünürün, eserleriyle, bir devrin zihniyetini nasıl temsil ettiğini Nâbî örneğinde incelemiş ve göstermiştir. O, bu devri, bağrında çözülme ve çöküş tohumlarını barındıran durağan bir devir olarak tasvir eder; Nâbî de kendi şahsiyet anlayışıyla, bu devrin “tipik” bir temsilcisidir. Aynı eserde Anadolu Selçukluları ve Osmanlı’nın kuruluş dönemleri ise, birer dinamizm devri olarak kendi döneminin eserlerinden tesbit edilmiştir (ÜLGENER 1981)

Nigâr Carulla Gızı’nın eserinin en önemli yanlarından biri, Sovyet döneminde olduğu gibi sadece ideolojinin sınırlandığı dar bir bakış açısı ve sınırlandırılmış kaynaklara dayanan yüzeysel, yalınkat bir çalışma olmamasıdır. Aristo’dan Marks, Engels ve Lenin’e; Hâce Nasreddin Tusî’den İbrahim Kafesoğlu’ya; Konfüçyüs’ten Yusuf Hâs Hâcib’e; E. Fromm’dan Murtaza Mutahhari’ye kadar çok değişik kaynakları irdeleyen bir anlayış, yeni bir dünyanın gerektirdiği yeni bir bilimsel tutumu yansıtmaktadır. Zaten eserin “Giriş”inde, yazarın yeni, değişik ve çok daha olumlu bir dünyada yaşadığının farkında olduğu; artık bir başka dünyanın gerektirdiği yeni insan “tip”inin şekillenmesi ülküsünün, Azerbaycan için hayati önem taşıdığına bilincinde olduğu görülmektedir: “Yaşadığımız köklü deyişmeler çağı artık **sovyet insanı** anlayışını ortadan kaldırmış, dövre ve şeraite uygun olarak, **yeni Azerbaycan insanı** anlayışını kaçılmaz bir zerre kimisi ireli sürmüştür. Bu yeni Azerbaycan insanı hem öz millî varlığına sahip çıkarak onu qoruyan, geliştiren, hem de çağdaş dünya sivilizasyonu ile integrasyonu olub bütünleşen ve her terefli inkişaf eden şahsiyete çevrilmelidir”. (CARULLA GIZI, 2000: 5). Yazar, bunun için de ilmî-nazarî araştırmaların yapılmasını ilk adım olarak görüyor ve bu adımlardan birini kendisi atıyor.

Eser, “Giriş” bölümünden sonra üç ayrı bölümden meydana gelmiştir. Eserin mahiyeti hakkında bir fikir vermesi bakımından içindekiler bölümünü ayrıntılarıyla vermekte yarar vardır:

1. bölüm:

Şark felsefî -bediî fikir tarihinde şahsiyyet problemi:

Kadim Şark efsanelerinde ve felsefî-bediî abidelerinde, kadim Türklerde, islâm felsefesinde, sufilikte, Azərbaycan felsefî-bediî fikir tarihinde şahsiyyet anlayışı.

2. bölüm:

Garp felsefî-bediî fikir tarihinde şahsiyyet problemi:

Kadim Yunan felsefesinde, intibah devrinde, XVIII. yüzyl Avrupa maarifçiliğinde, klasik Alman felsefesinde, romantizmde, Marksizm’de, XIX yüzyl Rus felsefî-bediî fikir tarihinde şahsiyyet anlayışı.

3. bölüm:

XX. yüzyl Garb felsefî cereyan ve mekteplerinde şahsiyyet anlayışı:

Çağdaş felsefî fikirde insan amili ve şahsiyyet, şahsiyyetin formalaşmasında medeniyetin rolü.

Eserde toplam 374 dipnot vardır.

Bu başarılı çalışmada yararlanılan, İngilizce olanlar dışındaki batılı kaynakların bir kısmının Rusça, bir kısmının Türkiye Türkçesi’ndeki çevirileri olması da dikkat çekicidir. Bu durum, yeni dönemde Azerbaycanlı bilim adamlarının ufkunda meydana gelen değişmeyi, genişlemeyi ve onların ulaştıkları çalışma imkânlarının boyutlarını göstermesi bakımından çok önemlidir.

Eserde Türkiyeli bilim adamlarından şu isimlerden yararlanılmıştır: Selami Sargut, Enver Yelken, Sulhi Dönmezer, İbrahim Kafesoğlu, İbrahim Ethem Başaran, Besim Atalay, Sadri Maksudi Arsal, Ramazan Şeşen, İbrahim Ağâh Çubukçu, Abdülbaki Gölpınarlı, Burhan Ulutan, Nafiz Danişman, Süleyman Hayri Bolay, Amiran Kurtkan, Mehmet Eröz, Adnan Gülerman, Mübahat Türker-Küyel, Neşet Çağatay, Yaşar Çalışkan, M. Lütfi İkiz, Kâmuran Şipal, Ayda Yörükân, Tuncel Altınköprü, Halis Özgü, Çiğdem Kâğıtçıbaşı, İlkay Sunar Hakan Okay, Nihat Nirun.

Ayrıca Dede Korkut, Yusuf Hâs Hâcib ve Kaşgarlı Mahmut gibi ortak kültür kaynaklarımızdan da geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Yazara göre “...bütün şexsiyyetler ferd olsa da, ferdlerin heç de hamısı şexsiyyet değil. Yalnız cemiyetde aktif faaliyyet göstererek müeyyen sosial status qazanan, müeyyen sosial rol oynayan, öz “men”ini derk eden şüurlu ferdler şexsiyyet sayıla biler.” (CARULLA GIZI, 2000:

6). "Yüksek medeni seviyeye yiyelenmiş şexsiyyetin heyat ve fealiyyetinde be'zi meselelere ayrıca diqqet yetirilmelidir. **Her şeyden önce**, o, bir şexsiyyet kimi, **özünü** ve öz **millî kimliğini** derk etmelidir." (CARULLA GIZI, 2000: 348).

Bu değerli çalışma, bize, başka Türk yazar ve düşünürlerinin bu konudaki çalışmalarını da hatırlattı. Bu bilim insanının bana hatırlattığı söz konusu eserlerden bahsetmemesi kesinlikle bir noksan değildir; çünkü benim hatırladıklarım edebî yönü ağırlıklı olan eserlerdir. Ben de edebiyat okuyan biri olduğumdan ve bu yüzden bilimsel çalışmalarda bile edebî bir cihet arayanlardan olmalıyım ki örneğin, "Keşke Merhum Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın en çok beğendiğim eseri **Tip Tahlilleri** (KAPLAN 1985.) adlı eseri de görülmüş olsaydı" diye düşünmekten kendimi alamadım. Kaplan, "şahsiyet" ile "tip" arasında belirli bir fark görüyor: "Hayatı en ince ayrıntılarına kadar tasvir eden romanlardaki şahıslar umumiyetle karmaşıktırlar. Çeşitli yönleri vardır. Onları bir kelime veya bir formül ile özetlemek hemen hemen imkânsızdır. Eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilere rastlanılır. "Tip" adı verebileceğimiz bu basit ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tip kelimesi bu bakımdan da onlara uygun düşer. Zira "şahsiyet" yegâne olduğu halde, "tip" az önce de belirttiğim gibi küçük farklarla, başka eserlerde de karşımıza çıkar." (KAPLAN 1985: 5). Kaplan, bu eserinde bir de "arşetip" kelimesini kullanır: "Türk halkının bugün bile Köroğlu'nu bir kahraman olarak yüceltmesiyle, muhakkak ki, onun gayrı şuurunda yaşayan alp arşetipini hatırlamasının büyük payı vardır." (KAPLAN 1985: 101).

Cemil Meriç, "Carlyle ve Kahramanlar" başlıklı yazısında, "kahraman" kelimesi yerine, Emerson'un "repesantatif man", Spencer'in "büyük adam", Carlyle'in "kahraman" kelimesini kullandığını belirterek "tarih okul kitaplarında kahramanlar etrafında toplanır." ve "İnsanlık, kendisini kurtaracak bir büyük adamın hasreti içindedir." der, Freud'un buna "Bir baba arayışıdır." dediğini de ekler. "Spencer'e göre "Kahramanı yaratan bugünkü toplum değildir, bütün tarih ve bütün müesseseleriyle toplumdur. Büyük adamlar ancak büyük cemiyetlerde ortaya çıkabilir." (MERİÇ 1997: 342-345).

Prof. Dr. Muharrem Ergin de "kültürlerin mukayesesi"nden söz ederken, bütün kültürlerin hedefinin müsbet olduğunu, kültürler arasında üstün veya aşağı, değerli ve değersiz diye bir mukayesenin esas itibariyle doğru olmadığını; bu konuda gelişmiş veya gelişmemiş kültürlerden bahsetmenin daha iyi olacağını söyler ve "Ancak kültürler arasında mutlaka bir mukayese yapmak gerekirse, bir kültürün büyüklüğü şu dört kıstasa göre ölçülebilir:

1. Yetiştirdiği insan tipi
2. Ortaya koyduğu cemiyet şekli
3. Tesir, nüfuz ve müessiriyet kabiliyeti
4. Kendisini koruma ve dayanma kudret ve hassası

“Türk kültürünün yetiştirdiği insan tipi mükemmeldir. Bu tip, hangi kademedede olursa olsun, en yüksek insanî meziyetler ve faziletlerle mücehhezdir. Attilâ’dan Fatih’e, Kül Tigin’den Kanunî’ye, Alp Arslan’dan Atatürk’e, Barbaros’tan Mareşal Çakmak’a, Kâşgarlı Mahmut’tan Mimar Sinan’a, Yusuf Hâs Hacib’den Uluğ Bey’e, Yunus Emre’den Fuzûlî’ye, Evliya Çelebi’den Nasreddin Hoca’ya, Gaspıralı İsmail’den Ziya Gökalp’a, Ali Şîr Nevâî’den Yahya Kemal’e kadar sayısız yüksek insan tipleri Türk kültürünün sinesinde çıkmıştır. Yalnız mehmetçik tipi Türk insanının ne müstesna bir varlık olduğunu göstermeğe kâfidir. Kore harbinde esir düşen müttefik askerlerine Çinliler kamplarda çeşitli tazyikler yapmışlar, beyin yıkama ve komünistleştirme metodları tatbik etmişlerdir. Bu muameleler diğer müttefik ve Amerikan askerleri üzerinde kademe kademe müessir olmuş, fakat Türk esirlerinin kılımı bile kıpırdatmamıştır. İşte kültür budur, Türk kültürü budur. O kültürün yetiştirdiği insan tipi budur.” (ERGİN 1987: 37-38).

Kısacası, çok önemli bir alanda çok şey düşündüren bilimsel bir çalışma ile karşı karşıya olduğumuz kesin...

Sayın Carulla Gızı’nın bu hacimli eserinin en önemli yanlarından biri de, Latin alfabesiyle yayınlanması ve Türkiye Türkçesine yakın bir dille yazılmış olmasıdır. “Ortak Oğuz Türkçesi” yolunda Güney Azerbaycan’da da tesbit ettiğimiz çok köklü faaliyetler ve atılan ileri adımları değerlendireceğimiz bir başka makale yazmakta olduğumuzdan, burada eserin bu yönüne sadece işaret etmekle yetineceğiz.

Yazarı kutlar, düşünce dünyamızı yeni eserleriyle aydınlatmasını dilerim.

KAYNAKLAR

- CARULLA GIZI, Nigâr, (2000), **Felsefi-Bedû Fikir Tarihinde Şexsiyyet Konsepsiyası**, “Güneş” Neşriyyatı, Bakı.
- ERGİN, Muharrem (1987) **Üniversiteler için Türk Dili**, BAYRAK Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 37-38.
- KAPLAN, Mehmet (1985) **Tip Tahlilleri**, Dergâh yay., İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1997), **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İletişim yay., İstanbul, 342-345.
- TAĞIYEVA, Ş., REHİMLİ, E., BAYRAMZADE, S., (2000), **Güney Azerbaycan**, Orxan Neşriyyat, Bakı.
- ÜLGENER, S., (1981), **İktisâdî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası: Fikir ve Sanat Tarihi Boyu Akisleri ile Bir Portre Denemesi (Çözülme Devri Zihniyeti)**, Der yay. İstanbul